

SÖZLÜK BİLİMİ AÇISINDAN “TÜRKÇE SÖZLÜK”

Funda KARA

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanmış olan “Türkçe Sözlük”¹, Türkçe'nin kendi söz varlığını Türkçe olarak açıklayan tek dilli, sözlük birimlerin sıralanışlarına göre alfabetik sıralı ve ortak yazı dilinin tüm öğeleriyle işlendiği genel bir sözlüktür.

Türkçe Sözlük; Ön Söz, Bibliyografya, Kısaltmalar, Çevriyazı Alfabeti, İşaretler ve ilk harflerine göre sıralanmış yirmi dokuz bölümlük sözlük birimlerden oluşmuştur.

Ön Söz on altı maddeye bölünmüştür. İlk on beş maddede genel olarak, Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri, konuşulduğu alanlar, menşei, diğer lehçelerle ilişkisi; Türkçe kelimelerdeki ses değişikliklerinin, kelime alış verişinin nereden ve nasıl kaynaklandığı, yabancı kelimelerin Türkçe'deki durumları, Eski Türkçe'nin günümüz Türkiye Türkçe'sine ve Türkçe'nin de komşu dillere olan etkisi bir çok örnekle anlatılmıştır. On altıncı maddede ise; sözlüğün meydana getiriliş şekli, sözlüğe alınan kelimelerin özellikleri ve Türkçe Sözlük (T.S.)'ün bu son baskısındaki yenilikler dile getirilmiştir.

T.S.'ü hazırlayanlardan Prof. Dr. Hasan EREN, ön sözde, dilde kullanılan tüm kelimelerin sözlüğe geçirilmesinin üzerinde titizlikle durulan bir amaç olduğunu, fakat bunun gerçekleşmesinin güç olduğunu, bu yüzden sözlüklerin, sadece dillerin söz varlığı hakkında toplu bir fikir verebileceğini belirtmiştir.

T.S.'teki sözlük birim (İng. Lexeme) ler seçilirken “yazar ve şairlerimizin belli başlı eserleri taranmış, halk ağızlarında yaşayan kelimelerin alınmasına ağırlık verilmiş ve bilimsel yayınlar gözden geçirilmiş”tir. Böylece yazar ve şairlerin kendi türettikleri kelimeler, yerel ağızlarda sıkça geçen kelime ve deyimler ile yaygın bir şekilde kullanılan terimler ve tartışmalı karşılıklar sözlüğe alınmıştır. Ancak sözlüğün ön sözünde, geniş ve farklı okuyucu kitlesine sahip gazete ve dergilerin tarandığı ve sözlüğe bunlardan da kelime seçildiğine dair her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

¹ Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi

¹ Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yay. 1., Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ank. 1988

Sözlüğe madde başı olarak alınan kelimelerin alfabe sırasına göre dizildiği daha önce söylenmişti. “A” harfinden başlayıp “Z” harfinde biten bu sıralamada, alfabenin ilk harfi olarak nitelendirilebilecek boşluklara () dikkat edilmemiştir. Bilgisayar ortamında bile bir değeri olan boşluklar () sıralamaya dahil edilseydi:

badem
badema
bademcik
badem ezmesi
bademlik
badem şekeri
badem yağı

örneğindeki sıralamanın,

badem
badem ezmesi
badem şekeri
badem yağı
badema
bademcik
bademlik

şeklinde olması gerekirdi. Çünkü badem ezmesi, badem şekeri ve badem yağı “badem” ile ilgilidir. Dolayısıyla boş elemanın da içinde bulunduğu böyle bir dizin, hem sözlük birimlerin bulunmasını kolaylaştıracak hem de sözlük birimler arasındaki anlam ilişkisini gözler önüne serecektir.

Ön sözden anlaşıldığına göre, T.S.’teki kelimeler Türk Dil Kurumu’nun çıkardığı İmlâ Kılavuzu doğrultusunda yazılmıştır (T.S.’te bu İmlâ Kılavuzu’nun hangi imlâ kılavuzu olduğuna dair her hangi bir bilgi yoktur. Sözlük, TDK yayınlarınının 549 numaralı eseri olduğuna göre, rehber alınan İmlâ Kılavuzu da yine TDK yayınlarınının 525 numaralı eseri olsa gerek²). Ancak T.S.’te “son bahar” ayrı, “ilkbahar” bitişik; İmlâ Kılavuzu’nda ise her iki kelime de ayrı yazılmıştır. Üstelik İmlâ Kılavuzu’nda *benzetme yoluyla nesnelere ad olan kelimelerin bitişik yazıldığı*³ ifade edilirken de içlerinde **tekesakalı** kelimesinin bulunduğu örnekler verilmiş, fakat bir bitki adı olan **tekesakalı** T.S.’te ayrı yazılmıştır. Bu yazılış farklılığının sebebini anlamak güçtür. Ayrıca, “kendilerini oluşturan kelimelerin her ikisi de asıl anlamlarını yitirip başka bir kavramı karşılamışlarsa bitişik

² AKDYYK, TDK yay. 525, Ank., 1988, Türk Tarih Kurumu Basım Evi

³ bkz. age. 17. s

yazılırlar” şeklinde tanımlayabileceğimiz birleşik kelimelerin, T.S.’te bu yazılış kuralına da uymadığı görülmektedir

T.S.’teki birleşik kelimelerden “cam evi, cam göbeği, cam güzeli, cam kanatlılar, cam suyu ve cam yünü” ayrı, “camgöz” ise bitişik yazılmıştır. Bunların hepsini, “cam” sözlük biriminden hemen sonra yazmak doğru olmayacaktır. Çünkü “cam göbeği” **camla** veya **göbekle**, “cam güzeli” yine **camla** veya **güzelle** doğrudan bağlantılı değildir; ilki renk, ikincisi de bir çiçek ismidir. “cam evi” (cam takma işleri yapan dükkan, camcı) ve “cam yünü” (çok ince, bükülebilir cam liflerinin oluşturduğu ısı ve ses yalıtımında kullanılan madde) **cam** ile, “cam kanatlılar” hayvan türü olduğu için **kanat** ile, “cam suyu” bir sıvı türü olduğu için **su** ile ilgilidir. “camgöz” de birinci anlamda (gözü takma olan) kullanıldığında ayrı, ikinci (aç gözlü) ve üçüncü anlamında (bir hayvan türü) kullanıldığında da bitişik yazılmalıdır. O halde “camgöbeği” ve “cam güzeli” de bitişik olmalıdır. Buna göre sözlükteki **cam** ile sözlük birimler şöyle sıralanmalıdır:

cam
cam evi
cam göz (1. anlamda)
cam kanatlılar
cam suyu
cam yünü
camadan
...
...
camekân
camekânlı
camgöbeği
camgöz (2. anlamda)
camgüzeli

Aynı şekilde “kara bacak” 1. Bir tür mantar , 2. Bu mantarın sebep olduğu hastalık adıdır. Bu kelime, artık ne “kara” ile ne de “bacak” ile ilişkili değildir; bu yüzden bitişik yazılmalıdır. T.S.’te ayrı yazılan kedi ayağı, kedi dili ve kedi gözü de bitişik yazılmalıdır. Çünkü **kediayağı** *bitki*, **kedidili** *bisküvi*, **kedigözü** de *lamba* ismidir⁴

Sözlükte dizimi bu şekilde farklı bir çok ögeyle karşılaşmak mümkündür (bkz. 1. tablo).

⁴ Bu sözlük birimler, AKDITYK tarafından 1996 yılında yayımlanan İmlâ Kılavuzu’nda ayrı yazılmıştır. (TDK Yay. 525 ;Ankara)

T. S. ' teki Dizilim	Boşluklu Dizilim	T. S. ' teki Dizilim	Boşluklu Dizilim
beyaz	beyaz	hanım	hanım
beyaz cam	beyaz eşya	hanım anıne	hanım <u>anne</u>
beyaz eşya	beyaz perde	hanım böceği	hanım <u>böceği</u>
beyazımsı	beyaz <u>pevnir</u>	hanımfendi	hanım <u>efendi</u>
beyaz kömür	beyaz <u>sinek</u>	hanımfendilik	hanım <u>efendilik</u>
beyazlarına	beyazcam	hanımmeli (bot.)	hanımmeli
beyazlanmak	beyazımsı	hanımeligiller	hanımeligiller
beyazlatılmak	beyazkömür	hanım göbeği	hanımgöbeği
beyazlatma	beyazlanma	(tatlı adı)	hanımlık
beyazlatmak	beyazlanmak	hanımlık	hanımparmağı
beyazlık	beyazlatılmak	hanım parmağı	
beyaz perde	beyazlatma	(tatlı adı)	
beyaz peynir	beyazlatmak		
beyaz sinek	beyazlık		
gelin	gelin	ışın	ışın
gelinboğan (bot.)	gelin <u>böceği</u>	ışın bilimi	ışın <u>bilimi</u>
gelin böceği (zool.)	gelin <u>çiçeği</u>	ışın etkin	ışın <u>etkin</u>
gelincik	gelin <u>kuşağı</u>	ışın etkinlik	ışın <u>etkinlik</u>
gelincikler	gelin <u>kuşu</u>	ışınım	ışın <u>ölçer</u>
gelin çiçeği (bot.)	gelin <u>otu</u>	ışınımölçer	ışınım
gelin feneri (bot.)	gelinboğan	ışınlanma	ışınım <u>ölçer</u>
gelin havası	gelincik	ışınlamak	ışınlanma
(denizin hafif dalgalı oluşu)	gelincikler	ışınlanma	ışınlanmak
gelin kuşağı	gelifeneri	ışınlanmak	ışınlanma
(gök kuşağı)	gelinhavası	ışınlayıcı	ışınlanmak
gelin kuşu	gelinlik	ışınlılar	ışınlayıcı
gelinlik	gelinlikçi	ışınölçer	ışınlılar
gelinlikçi	gelinme		
gelinme	gelinmek		
gelinmek	gelinparmağı	yüzük	yüzük
gelin otu		yüzükoyun	yüzük <u>parmağı</u>
gelin parmağı		yüzük parmağı	yüzükoyun
(üzüm tıtrı)		yüzülme	yüzülme
tavşan	tavşan	kent	kent
tavşan bıyığı (bot.)	tavşan <u>dudağı</u>	kental	kent <u>soylu</u>
tavşancıl	tavşanbıyığı	kentçi	kent <u>soyluluk</u>
tavşancılık	tavşancıl	kentçilik	kental
tavşancıl otu	tavşancıl <u>otu</u>	kentet	kentçi
tavşan dudağı	tavşancılık	kentilyon	kentçilik
tavşangiller	tavşangiller	kentlerarası	kentet

tavşan kanı (renk)	tavşankanı	kentleşme	kentilvon
tavşan kulağı (bot.)	tavşankulağı	kentleşmek	kentler arası
tavşanlık	tavşanlık	kentsel	kentleşmek
		kent soylu	kentli
		kentsel	kent soyluluk
yaprak	yaprak		
yaprak arıları(zool)	yaprak <u>arıları</u>		
yaprak arısı	yaprak <u>arısı</u>		
yaprak biti	yaprak <u>biti</u>	ulus	ulus
yaprak bitleri	yaprak <u>bitleri</u>	ulusal	ulus <u>sever</u>
yapraklanma	yaprak taş	ulusallaştırma	ulus <u>severlik</u>
yapraklanmak	yapraklanma	ulusallaştırmak	ulusal
yapraklı	yapraklanmak	ulusallık	ulusallaştırma
yapraksız	yapraklı	ulusçu	ulusallaştırmak
yaprak taş (jeol.)	yapraksız	ulusçuluk	ulusallık
		uluslararası	ulusçu
		uluslararasılık	ulusçuluk
		ulussever	uluslar <u>arası</u>
		ulusseverlik	uluslar <u>arasıcılık</u>
kervan	kervan		
kervanbaşı	kervan <u>başı</u>		
kervancı	kervan <u>saray</u>		
kervankıran	Kervan <u>Yıldızı</u>		
(Çulpan Yıldızı)	kervancı	sarımsak	sarımsak
kervansaray	kervankıran	sarımsaklamak	sarımsak <u>otu</u>
Kervan Yıldızı		sarımsaklı	sarımsak <u>hardalı</u>
		sarımsaklamak	sarımsak otu
		sarımsak hardalı	sarımsaklı

Yukarıdaki örnekler, sözlük birimlerin muhataplarına daha güvenilir ve daha faydalı olacak biçimde sıralanmalarının, birleşik kelimelerin ayrı veya bitişik yazılması konusundaki uyuma bağlı olduğunun bir göstergesidir.

Sözlük birimlerin sıralanmasında özen gösterilebilecek bir başka özellik de daha çok tamlama şeklinde olup ayrı yazılan birleşik isimlerin tamlayana mı yoksa tamlanana mı göre dizileceğidir. T.S.'te bu kelimeler, tamlayanın harf sırasına göre sıralanmıştır. Oysa T.S.'te dizilimi

öküz
 öküz başı
 öküz burnu
 öküz dili
 öküz gözü

öküzlük
öküz soğuğu

şeklinde yapılan sözlük birimlerden **öküz balığı** bir deniz memelisi, **öküz burnu** bir kuş, **öküz soğuğu** da bir fırtına çeşidinin adıdır. **Öküz dili** ve **öküz gözü** ise botanikle ilgili kelimelerdir. O halde “ öküz balığı ” nı tamlananla ilgili maddeye yani **balık** sözlük biriminin bulunduğu kısma taşımak, diğer sözlük birimlerini de aşağıdaki gibi sıralamak daha doğru olacaktır:

öküz
öküzburnu
öküz dili
öküz gözü
öküzsoğuğu
öküzlük

Benzer şekilde kara biber, kırmızı biber ve macar biberi “**biber**” , acı yonca “**yonca**”, kırmızı lahana “**lahana**”, beyaz peynir, çerkez peyniri “**peynir**”, sigara böceği “**böcek**”, sigara böreği “**börek**”..... maddesinde diziye girmelidir (Birinci tablodaki altı çizili kelimeler de bu türden yapılardır).

T. S.’ teki sözlük birimler bir göstergeye uygulandığında, gösterilenlerin şu şekilde tespit edilmesi mümkündür:

1. gösterge : sözlük birim(s.b.)ın gramer kategorisi (gösterilen)
sözlük birim (s.b.) (gösteren)
2. gösterge : s.b. in hangi biçim birimlerle kullanılması gerektiği
s.b.
3. gösterge : s.b. in telaffuzu
s.b.
4. gösterge : s.b. in kökeninin hangi dilden geldiği
s.b.
5. gösterge : s.b. in kullanıldığı alan
s.b.
6. gösterge : s.b. in temel anlamı
s.b.

7. gösterge : s.b. in van anlamları

s.b.

8. gösterge : s.b. ile ilgili devimler, tamlamalar... ve bunların anlamları

s.b.

9. gösterge : anlamı verilen s.b. in kullanıldığı örnek cümleler

s.b.

1. GÖSTERGE: T.S.'te her sözlük birimin gramerdeki yeri; isim mi, sıfat mı, zarf mı, zamir mi, ünlem mi, bağlaç mı yoksa edat mı olduğu yazılmıştır. Ancak bunlar, sadece Türkçe'yi ve kelime çeşitlerini bilenlerin faydalanmalarına yöneliktir. Nitekim **ben** (3), **sen** ve **o** sözlük birimlerinin zamir olduğu belirtilmiş, fakat bunların yönelme, yükleme, bulunma veya ayrılma hal eklerini aldıklarındaki biçimleri gösterilmemiş, yerine **hana, sana, ona, onu, onda, ondan** diye yeni maddeler eklenmiştir. Bunlar, bu şekilleriyle madde başı olarak verilmeli, ancak "ben, sen, o" sözlük birimlerine de gönderme yapılmalıdır. Kelimelerin anlam ve kullanışları ile ilgili bilgilerin "ben, sen, o" maddelerinde izah edilmesi de daha uygun olacaktır.

Ayrıca T.S.'teki **öksürmek, terlemek, sevdalanmak, efkârlanmak** gibi kelimeler, / -mAk / biçim biriminin fiillerle oluşturduğu isimlerdir. Bunların fiil kategorisine girebilmeleri için **öksür-, terle-, sevdalan-, efkârlan-** yazılmaları gerekir. Çünkü genel sözlükler, sözlük birimlerin hem anlamını hem de gramerini vermek zorundadır. Yalnız madde başları dizisi olan sözlükler, kendilerinden beklenen işlevi yerine getiremezler. Örneğin sözlük bilgisi ve sözlüğe bakma alışkanlığı az olan bir öğrenci ya da Türkçe'yi ve Türkçe kelimelerin kullanımını yeterince bilmeyen bir yabancı, okuduğu metinde geçen "bakar" kelimesini bulabilmek için sözlüğe bakmak isterse böyle bir sözlük birimle karşılaşamaz. Kelimeyi bölerek aramak da bir işe yaramayabilir; çünkü T.S.'te ne bak ne de baka diye bir kelime mevcuttur. Aslında sözlükte **bak-** fiilinin **-ar** geniş zaman eki aldığı "bakmak, -ar" şeklinde anlatılmak istenmiştir; ancak böyle bir gösterim çok açık olmadığı için amaca hizmet etmemektedir. Öyle ki bu kelimeyi "bakmakar" şeklinde algılayanlar dahi olabilir. O halde fiiller, fiil kök veya gövdelerinin yanlarına konan küçük bir çizgiyle gösterilmeli (bak- gibi), çekime girdiklerinde değişikliğe uğruyorlarsa, bunlar da örnekleriyle birlikte verilmelidir.

bak- f.⁵, bakar, baktı...

git- f., gider, gitti...

öksür- f., öksürür, öksürdü...

terle- f., terler, terledi...

⁵ Gramerle ilgili kısaltmalar da dahil, T.S.'te kullanılan tüm kısaltmaların neyi temsil ettiği "Kısaltmalar" bölümünde topluca verilmiştir.

sevin- f. . sevinir. sevindi... **sevdalan-** f. . sevdalanır. sevdalandı...

İsim işletim eki aldığımda farklılık gösteren kelimeleri de madde başı olarak alınan ilgili sözlük birimin hemen yanında sunmak, okuyucu açısından daha aydınlatıcı olacaktır:

ahbap	is. . ahbabı. ahbaba, ahbapta(n). ahbapla...
cer	is. . cerri. cerre, cerde(n). cerle...
cenk	is. . cengi. cenge, cenkte(n). cenkle...
gazozculuk	is., gazozculuğu, gazozculuğa, gazozculukta, gazozculukla.
hasut	is. . hasudu. hasuda, hasutta(n), hasutla...
hat	is. . hattı. hatta, hatta(n). hatla...
hol	is. . holü. hole. holde(n). holle...
ilim	is. . ilmi, ilme, ilimde(n). ilimle...
saat	is. . saati. saate. saatte(n), saatle...

2. GÖSTERGE: Bu göstergede daha çok fiillerin kullanımıyla ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır:

baktırmak (-i, -e)	mıhlamak (-i, -e)
dokutmak (-i, -e)	bölüşmek (-i, -e)
salınak (-i, -e)	bölüştürmek (-i, -e)
nakşetmek (-i, -e)	

Ancak bu tarzda bir gösterim, öge hakkında yeterli bir kullanım bilgisi vermez. Çünkü bir şeyi/kişiyi *baktır-*, *dokut-*, *sal-*, *nakşet-*, *mıhla-*, *bölüş-*, *bölüştür-* başka; bir şeye/kişiyi *baktır-*, *dokut-*; bir yere *sal-*, *nakşet-*, *mıhla-*; bir kişiyle *bölüş-* bir kişiye *bölüştür-* başkadır. Zaten aynı olsaydı, birbirlerinin yerine rahatlıkla kullanılmaları gerekirdi. Oysa böyle yapıların gramerimizde yeri yoktur:

*Halıyı genç kızı dokuttum. (Yanlış)	*Elmaları çocukları bölüştürdü. (Yanlış)
*Halıya genç kıza dokuttum. (Yanlış)	*Elmalara çocukları bölüştürdü. (Yanlış)
*Halıya genç kızı dokuttum. (Yanlış)	*Elmalara çocuklara bölüştürdü. (Yanlış)
Halıyı genç kıza dokuttum. (Doğru)	Elmaları çocuklara bölüştürdü. (Doğru)

T.S.'ün öğreticilik işlevinin yerine gelebilmesi için bu anlam inceliklerinin de örnekleriyle vurgulanması gerekir. Tıpkı **göster-** (-i, -e) fiilinin; "sert bir karşılık ver-" anlamında (-e)'li, "güzelliğini ortaya çıkar-" anlamında (-i)'li; **çal-** (-i, -e) fiilinin "benze-" anlamında (-e)'li, "boz-, zarar ver-" anlamında (-i)'li kullanıldığının gösterilmesi gibi.

3. GÖSTERGE: T.S.'te, Türkçe'ye Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca gibi yabancı dillerden geçmiş kelimelerin telaffuzu, sözlük biriminin gramer kategorisi verildikten hemen sonra parantez içinde gösterilmiştir: farzımuhal.-li zf. (fa' rızımuha:l); divane (di:va:ne)⁶.

Aslında sadece yabancı asıllı kelimelerin değil, Türkçe kelimelerin de okunuşlarını bilmek gerekir. Çünkü bir dil tam anlamıyla yazıldığı gibi okunamaz, okunduğu gibi de yazılamaz. Bu yüzden oluşturulacak bir transkripsiyon alfabesiyle vokallerin kısa mı, uzun mu, normal mi, vurgulu mu, vurgusuz mu... konsonların kalın sıradan mı, ince sıradan mı... okunması gerektiği öğretilmelidir. Meselâ T.S.'te iki tane **el** maddesi vardır. Bunlardan birinin temel anlamı "kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü", diğersinin de "yabancı, yakınların dışında kalan kimse"dir. Fakat bunların hangisinin (el), hangisinin (él) okunacağı gösterilmemiştir.

T.S.'teki "Çevriyazı Alfabesi"nin sadece Arap harflerine yönelik olması da sözlüğün bu açıdan kullanımını daraltmaktadır.

4. GÖSTERGE: Sözlük birimlerin hangi dilin elemanı olduğunu açıklayan kısım T.S.'te o sözlük biriminin kelime çeşidi ve telaffuzu verildikten sonra yer almaktadır. Bu bölümde aynı zamanda sözlük biriminin asıl şekli de gösterilmiştir:

done	is. Fr. donnée	güderi	is. Far. gevderu
proses	is. Ing. process<Lat.	telepati	is. Fr. télépathie psikol.
seyrüsefer	is. (se'yrüsefer) Ar. seyr + Far. u + Ar. sefer		esk.

T.S. bir etimoloji sözlüğü olmadığı için kelimelerin kökeniyle ilgili fazla ayrıntıya girilmemiştir. Zira, genel sözlüklerde kelimenin etimolojisinden çok okunuşuna önem verilmektedir.

5. GÖSTERGE: T.S.'te terim denebilecek kelimelerin hangi alanla ilgili olduğu da belirtilmiştir:

çözelti	is. kim.	sıvı ölçer	is. kim. ve fiz.	çavuş	is. tar.
çavuş kuşu	is. zool	çavuş üzümü	is. bot.	bölü	is. mat.
dış başkalaşım	is. jeol	dış beslenen	is. biy.	deyi	is. l.d.b. 2.fel.
prodüktör	is. 1. sin. ve TV		2. Tic.		

⁶ Kelimelerin nasıl okunacaklarına rehberlik eden işaretlerin hangi anlama geldiği Türkçe Sözlük'ün "İşaretler" bölümünde yazılmıştır.

Alanlar terimlerden daha önemlidir. Çünkü alanlar tespit edilirse terimleri de içinde bulundurur. Bu yüzden bu tür kelimeleri çeşitli alan sözlüklerinde ele alıp incelemek daha uygun olacaktır.

6. GÖSTERGE: T.S.'te, yukarıdaki beş göstergeden sonra sözlük birimlerin temel anlamı (ilk kez kullanılmaya başlanan anlam) verilmiştir. Eğer sözlük birim temel anlamı dışında başka anlamlarda kullanılmışsa, temel anlam "1" rakamı ile numaralandırılmıştır:

eğleşme is. Eğleşmek, oyalanmak işi. tevakkuf

eğleşmek (nsz) 1. Oyalanmak, eğlenmek ³ (eğlen- fiilinin üçüncü anlamı), tevakkuf etmek. 2. Bir yerde oturmak, yaşamak, ikamet etmek.

7. GÖSTERGE: Sözlük birimin ilk ve temel anlamından sonra gelen ve temel anlamla arasında yakınlık olan yan anlamlar da T.S.'te numaralandırılarak gösterilmiştir:

radyonu is. 1. Radyo yapan, onaran veya satan kimse 2. Radyoda görevli kimse 3. Radyo yapılan veya onarılan yer

T.S.'te kelimelerin yan anlamlarının yanı sıra mecazi ve argo anlamları da verilmiştir:

örekten- (nsz) 1.(Yılan için) halka durumunda kıvrılıp toplanmak:...

2. mec. Sürekli kalmak, yerleşmek:...3. mec. Bir duyguyu güçlü ve sürekli olarak duymak:...

hacamat et- 1) hacamat yoluyla kan almak 2) argo. hafifçe yaralanmak.

anaforcü s. argo. Yolsuz veya emeksiz kazanç peşinde olan (kimse).

Ayrıca halk dilinde canlılığını koruyan sözler de T.S.'te belirtilmiş ve açıklanmıştır:

ak basma is. hlk. Ak su. perde (*perdenin* beşinci anlamı), katarakt

pasak,-ğı is. hlk. Kir

8. GÖSTERGE: T.S.'te sözlük birimlerin sadece temel ve yan anlamları değil, bunlarla ilgili deyim, tamlama ve grupların da anlamları, sözlük birimlerin sonundaki alfabe sırasına göre açıklanmıştır. Deyimler, fiillerde olduğu gibi /-mAk/ biçim birimiyle verilmiştir:

çığ is. 1. Dağın bir noktasından kopup yuvarlanan ve yuvarlandıkça büyüyen kar kümesi. 2. hlk. Bölme veya paravana. ~ **düşmek** dağdan aşağı çığ yuvarlanmak. ~ **gibi büyümek** (bir olay için) birdenbire ve etkileyici biçimde büyümek.

felç, -ci is. Ar. *felç* *ıp* inme². nüzul. ~ **gelmek** inme inmek. (Bir iş) ~ **e uğramak** mec. Bir iş yarım kalmak, yürütemez duruma gelmek, tam olarak

durmak:... (Bir iş) ~ e uğratmak bir işi yürüyemez duruma getirmek:...

efkâr ç. is. (efkâr:r) Ar. efkâr, fikr'in çoğulu. 1. esk. Düşünceler, fikirler.
2. tkz. Tasa, kaygı. ~ **basmak** tasalanmak, kaygılanmak. ~ **dağıtmak** sıkıntıyı gidermek, üzüntüden uzaklaşmak:... ~ **etmek** efkârlanmak:...

Sıralamada devimlerdeki kişi ve yer adları dikkate alınmadığı için, bunlar kendinden sonraki kelimelerde yer almıştır: "Hanya'yı Konya'yı anlamak" deyimini anlamak, "Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak" deyimini pirinç maddesinde verilmiştir.

Ancak kavram adı niteliğindeki tamlama, terim ve adlarda buna önem verilmiştir: Ayşe kadın, Alman gümüşü, Çin anasonu, Çingene palamudu, Eskişehir taşı, Manisa lâlesi, Şile bezi...

9. GÖSTERGE: Bu son göstergedeki gösterilen de anlamları verilen sözlük birimlerin ve bunlarla ilgili deyim, tamlama, grup ve ata sözlerinin kullanıldığı örnek cümlelerdir. Bu cümleler, yazar ve şairlerin taranan eserlerinden seçilmiştir. T.S.'te açıklanan her birim örnek cümlelerle desteklenmemiştir. Örnek olarak aynı anlama gelen iki sözlük biriminden "**meselâ**"da örnek cümlelerin olup "**örneğin**"de olmaması ilginçtir.

T.S.'ün dilbilim açısından incelenmesini bitirmeden önce birkaç noktaya daha değinmek gerekecektir:

1. T.S.'te kökeni Doğu dillerinden gelen bir çok kelimenin şimdi. eskisi kadar değerli olmadığı "esk." kısaltmasıyla belirtilmiştir: akamet is.(aka:met) Ar. ja...âmet esk. ; ehlivukuf is. (éhlivuku:f) Ar. ehl-i vukûf esk.huk. ; vüsat, -ti is. Ar. vusâat esk.

2. *-akla- / -ekle-, -baç, -cik, -ce, -cak / -cek / -çak / -çek, -gaç / -geç, -kaç / -keç, -siz, -ücü* vs. şeklinde gösterilen biçim birimler sözlük elemanı değil, bir görev elemanıdır. Bunlar, T.S.'te bağımsız bir sözlük öğesiymiş gibi gösterilmemelidir; bunun yerine sözlüğün baş veya son kısmına dizi halinde konulmalıdır. Tabii, bu biçim birimlerin işlevlerini tam anlamıyla görebilmek için de isim kök veya gövdelerine ulanan eklerin "+", fiil kök veya gövdelerine ulanan eklerin de "-" işaretleriyle gösterilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

3. T.S.'te ayrıca bazı çelişen hususlarla da karşılaşmıştır. Örneğin *bölüş-* fiili *bölüşmek (nsz) (-i, -le)*, *seyret-* fiili de *seyretmek (-i, nsz)* şeklinde gösterilmiştir. (nsz) kısaltması, "nesne almayan fiil" anlamındadır. Parantez içindeki ekler ise, fiilin hangi eklerle kullanılması gerektiğine işaret eder. Oysa bir fiil nesne almazsa *-i* li de kullanılamaz. Başka bir ifadeyle; yükleme halinde kullanılabilen her fiil geçişlidir, yani nesne alır. Nitekim verilen örnek cümleler de bu tezi kanıtlamaktadır: "*Paraları elleri titreyerek, gözleri parlayarak, nefeslerini burundan alarak bölüştüler.*", "*Senelerden beri güneşin doğuşunu seyretmedim.*"

“Rabia biraz şaşkın, salapuryada arkadaş olduğu çocuklu tazenin kocasıyla buluşmasını seyrediyordu.”, “Sen şimdi curcunayı seyret.”

O halde, sözlük bilim çalışmalarına daha fazla önem verilerek, sözlüklerin hangi amaca ve kime hizmet edeceği, nasıl hazırlanacağı önceden, ayrıntılı bir şekilde tespit edilmelidir. Çünkü, çeşitli alanlarda kullanılan sözlükler, ancak bu sayede işlevlerini yerine getirebilirler.